

Wat mot die goser van me?

Peter van Lint

Tekstanalyse als middel tot informatiedetectie en manipulatiieresistentie.

1. *Litteraire en andere teksten*

Het onderscheid tussen 'litteraire' en andere teksten moet wel van veel belang zijn. Anders zou er niet zoveel aandacht aan 'litteraire' teksten besteed zijn in de loop der tijden. Van de andere kant, er worden veel meer niet-litteraire dan litteraire teksten aangeboden: studieboeken, kranten, folders, artikelen, advertenties, enz. Het is nog niet mogelijk gebleken op ondubbelzinnige wijze de verschillen tussen beide groepen te formuleren, de overgangen zijn vloeiend¹. Daarom kun je er beter van uitgaan dat er in principe geen verschil bestaat: tekst is tekst, en zoeken naar een algemene aanpak om teksten te analyseren. Misschien dat dan bij zo'n analyse na verloop van tijd van-zelf verschilpunten tussen 'litteraire' en andere teksten duidelijk worden. De methode van analyse die ik nu ga voorstellen, is bestemd voor alle soorten teksten, dus óók voor litteraire.

2. *Bekijk de zaak eens van de vier kanten*

Taalfilosofen zijn over het algemeen van mening dat er vier hoofdsectoren te onderscheiden zijn zodra er sprake is van een tekst². Namelijk de zender, de boodschap, (het deel van) de werkelijkheid waarop die boodschap betrekking heeft, en de ontvanger. In plaats van zender kun je ook zeggen: tekstproducent, informatieproducent of gewoon schrijver of spreker; in plaats van boodschap: tekst, mededeling of bericht; in plaats van ontvanger: tekstconsument, of gewoon lezer of luisteraar. De zender heeft altijd een bedoeling met zijn tekst: hij wil een relatie tot stand brengen tussen zichzelf, de werkelijkheid of dat deel van de werkelijkheid waar hij over spreekt, en de ontvanger. Soms legt hij het accent bij zichzelf, soms bij de werkelijkheid, soms bij de ontvanger; meestal liggen die accenten in een bepaalde tekst niet voortdurend vast op één van die drie gebieden, maar verschuiven ze.

Dit kun je wat verder uitwerken; de zender heeft altijd een of meer van de volgende doelstellingen³:

- *hij wil de ontvanger iets feitelijks meedelen*
- *hij wil bepaalde emoties opwekken bij de ontvanger*
- *hij wil bepaalde waardeoordelen opwekken bij de ontvanger*
- *hij wil de ontvanger betrekken in een taalspel, hem amuseren*
- *hij wil hem tot daden, gedragingen brengen.*

Wat zijn nu de mogelijkheden en moeilijkheden als je probeert via de tekst zicht op die tekst te krijgen en op de daarin aangeduide werkelijkheid, vooral wat betreft de doelstellingen van de zender? Dat komt in de volgende hoofdstukjes in grote lijnen aan de orde. Daarbij zullen we uitgaan van het standpunt van de 'gewone', 'gemiddelde' lezer.

3. *Snap ik jou of jij mij niet?*

Als de zender en de ontvanger altijd hetzelfde beeld hadden van de werkelijkheid (en dus van elkaar), als dat altijd een duidelijk beeld zou zijn, als de zender altijd precies wist wat hij eigenlijk allemaal wilde overdragen en als de ontvanger precies wist wat hij eigenlijk allemaal wilde zoeken in een tekst, dan zou tekstanalyse nogal eenvoudig zijn. Maar ze hebben verschillende referentiekaders en dát kan al veel 'ruis' opleveren, dat wil zeggen dat de bedoeling van de boodschap niet onverminkt overkomt. Dat ligt voor de hand als uitdrukkingen meer betekenissen hebben: vergelijk 'kader' in de zin van 'omlijning, raamwerk' met 'kader' in de zin van 'elite, top'. De uitspraak 'Welke prof woont er bij jullie in de buurt' betekent vermoedelijk voor een wetenschappelijk ambtenaar iets anders dan voor de heer H. Vondel, directeur van een confectiebedrijf en voorzitter van het bestuur van de plaatselijke voetbalclub. Bovendien is de zender niet altijd even zeker van zijn zaak. Soms wil hij feiten meedelen, maar laat hij ondanks zichzelf zijn emoties de boventoon voeren. De uitspraak 'Een aantal mensen vond de artikelen te moeilijk' heeft minder emotionele lading dan 'Natuurlijk vonden ze die artikelen te moeilijk, dat wist ik van tevoren wel'. Soms wil hij de ontvanger betrekken in zijn taalspel, vraagt hij hem eigenlijk om mee te spelen, maar stoot hij hem tegelijk af door de waardeoordelen die hij overbrengt. Denk aan Van het Reve die voorgeeft voor 'burgers' te schrijven, maar een aantal burgerlijke en anti-burgerlijke waarde-oordelen tegelijk hanteert.

Dan kan zich het verschijnsel van 'overspraak'⁴ voor gaan doen: een informatielaag waarop de zender eigenlijk het accent wilde leggen, wordt overstemd door een andere in het verband minder ter zake doende informatielaag. En dan is er nog de (grote?) groep van zenders die opzettelijk de eigenlijke bedoeling tracht te kamoufleren, zoals

dat in politieke verklaringen wel schijnt te gebeuren. Maar het is ook mogelijk dat een lezer/luisteraar een boodschap steeds verkeerd interpreteert doordat hij zijn eigen vooroordelen al of niet opzettelijk voorop stelt, m.a.w. alleen datgene in een tekst wenst te lezen dat in zijn kraam te pas komt. Weet die lezer/luisteraar dat hij zo leest? Hoe komt hij er achter wat zijn kraam bevat? Als hij gaat interpreteren, zal hij behalve de tekst ook zichzelf in het oog moeten nemen.

4. *Vragen bedenken bij andermans antwoorden*

Het is van veel belang bij tekstanalyse een methode te hanteren die

1. zich richt op de analyse van de verschillende lagen en de factoren waardoor een bepaalde informatielaag gekenmerkt wordt, maar
2. ook een reactie van de ontvanger uitlokt en
3. vraagt naar een motivering van die reactie.

Een tekstontvanger moet zich een serie vragen stellen over de bedoeling van de tekst, het bericht⁵ waar hij mee te maken heeft. Dat doet hij trouwens waarschijnlijk al lang, als hij tenminste nog niet tot passief consumentengedrag is vervallen. Met een methode ga je alleen systematischer te werk dan de gewone, nuchtere lezer al doet.

Dat zouden de volgende vragen kunnen zijn:

— wat wil 'die goser' van me?

— waar blijkt dat uit?

— waar ziet ie me blijkbaar voor aan?

— ben ik zo? Neem ik het van hem aan? Waarom?

Alles wat 'die goser' meedeelt, noemen we informatie⁶. Die informatie bestaat meestal uit verschillende lagen⁷, zoals in par. 2 al is gezegd:

1. Cognitieve informatie: hij wil dat ik iets feitelijks omtrent de werkelijkheid leer. 'Wat moet ik, de lezer, weten?'

2. Affektieve informatie: hij wil dat ik ten opzichte van door hem genoemde feiten een bepaalde houding aanneem die niet rationeel is, maar te maken heeft met gevoelens, waardeoordelen, spelelementen. Hij wil dat ik tot de dingen in een bepaalde relatie kom te staan. Daarbij zijn verschillende mogelijkheden:

2.1 Affektieve, emotieve informatie: hij wil dat ik bepaalde gevoelens koester. 'Wat moet ik, de lezer, voelen?'

2.2 Affektieve, persuasieve, ethische informatie: hij wil dat ik bepaalde oordelen omtrent de ethische waarde van iets uitspreek. 'Wat moet ik, de lezer, goed of slecht vinden?'

2.2.2 Affektieve, persuasieve, esthetische informatie: hij wil dat ik bepaalde oordelen omtrent de esthetische waarde van iets uitspreek. 'Wat moet ik, de lezer, mooi of lelijk vinden?'

2.3 Affektieve, diverterende informatie: hij wil dat ik me amuseer met, deelneem aan door hem ontworpen taalspel⁸. 'Wat voor taalspelregels stelt hij voor? Wat voor spel moet ik, de lezer, meespelen?'

3. Aktiverende informatie: hij wil dat ik bepaalde handelingen ga verrichten, bepaalde gedragingen ga ontwikkelen. 'Wat moet ik, de lezer, gaan doen?'

Dat hij (de zender, de goser) dat wil, blijkt uit het gebruik van bepaalde woorden, zinswendingen, constructies, toevoegingen, weglatingen, intonaties of leestekens, maar soms is het nogal 'verpakt'. In de mededeling 'dat is een erg lieve jongen' vind je de cognitieve informatie door 'erg lieve' weg te laten; 'erg lieve' geeft de emotieve informatie, maar wat de emotie precies is, komt in dit geval alleen in de intonatie tot uiting, dus bij spreken of bij voorlezen van de mededeling. En anders is er een context nodig. Die intonatie en die context zijn ook nodig voor de bepaling van de ongetwijfeld aanwezige

persuasieve laag. Uit de mededeling op zichzelf blijkt namelijk nog niet of 'lief' beschouwd moet worden als een goede of een slechte eigenschap.

Allerlei elementen die een rol spelen bij de affektieve beïnvloeding⁹, worden bestudeerd in de traditionele stilistiek. Daarbij zijn vooral begrippen als metafoor, ironie, paradox en vervreemdingseffekt van belang, maar ook antithese en climax.

5. *Wie ben ik, wie is 'de' lezer, of het bewijs dat twee violen gevoeliger zijn dan één*

Nu zou het erg aardig zijn als die informatielagen (de doeleinden van de zender) objectief vast te stellen waren, objectief, dus niet-persoonsgebonden. Nog afgezien van de vraag of objectiviteit wel ooit mogelijk is, moet je in ieder geval zeggen dat die voor de bepaling van deze doelstellingen niet bestaat. Ook de 'auteur' zelf kan hier niet veel toe bijdragen ~~en~~ want hoe controleer je a. of hij zelf precies weet wat hij wil, b. of hij naar waarheid zeggen wil wat zijn bedoeling is, c. of hij het vermogen bezit zijn mededeling en zijn bedoeling met elkaar in overeenstemming te brengen. Misschien bedoelt hij wel meer dan hij zegt, of zegt hij meer dan hij bedoelt. Nee, je zou het uit de mededeling zelf moeten kunnen halen, maar die is zelden éénduidig, die geeft zelden mogelijkheid tot slechts één interpretatie.

Objectiviteit bestaat hier dus niet. Anderzijds zullen we toch verder moeten komen dan een hoogstpersoonlijke interpretatie. Een tekst is immers slechts zelden tot één persoon gericht, maar zelfs dan is het middel conventioneel: niemand maakt een eigen taal, iedereen gebruikt structuren, spelregels en woorden die hij van anderen geleerd heeft en met anderen verder ontwikkelt, of hij wil of niet. Het doel van het decoderen (het interpreteren) van berichten is ook om erachter te komen waar de zender de ontvanger voor aanziet, m.a.w. voor welke groep van ontvangers het bericht bestemd is, en wat de 'gemiddelde' ontvanger van die groep uit dat bericht zou kunnen lezen. En dat is iets dat je niet op je eentje kunt vaststellen.

De analyse van berichten moet leiden tot intersubjectieve conclusies, conclusies dus die een aantal lezers of luisteraars kunnen delen. Onder een intersubjectief oordeel verstaan we een oordeel dat strikt persoonlijke emoties, waardeoordelen etc. vrijwel uitsluit. Dat komt neer op het gemiddelde oordeel van een zo groot mogelijke groep van mensen die verstand van de materie hebben.

Het doel is zo dicht mogelijk in de buurt van een (ideaal) objectief oordeel te komen. De groep subjecten (lezers, luisteraars) mag echter niet te heterogeen van samenstelling zijn, anders verschillen de referentiekaders te veel om tot een aanvaardbare gemiddelde interpretatie te kunnen komen. Het eindoordeel zou anders immers wel eens te sterk bepaald kunnen zijn door een of twee 'deskundigen' in de groep. Tot het referentiekader behoort in dit geval zeker ook leeservaring, of nog liever analyse-ervaring. Een groep subjecten met gelijke ruime analyse-ervaring heeft meer kans op een oordeel dat naar het objectieve zweemt, dan een groep met minder analyse-ervaring. De graad van intersubjectiviteit als vorm van objectiviteit hangt dus ook af van het gemiddelde aan analyse-ervaringen. Die kunnen gelijk verdeeld zijn over een groep, maar ze kunnen ook geconcentreerd zijn in een enkele persoon. Als ze geconcentreerd zijn in één persoon, dan kan die best meer gelijk hebben in zijn oordeel dan de anderen, maar dat is, jammer genoeg voor hem, pas van belang als de weg tot en de motivering van dat oordeel door anderen gecontroleerd en meegedacht kunnen worden.¹⁰

6. *Afzender onbekend*

Bij gesprekken, lezingen, interviews enz. is het verstrekte tekstmateriaal (de gesproken zin, de vraag, het antwoord) maar een deel van het totale pakket aan signalen¹¹.

Daarbij is ook de persoon van de zender, hoe hij zich gedraagt, hoe hij kijkt, gebaart, zeker van belang¹². Bij geschreven teksten is dat anders. Vaak ken je de auteur niet, zoals bij veel artikelen of folders, soms staat er een nietszeggende naam bij. Trouwens, wat helpt het als je de auteur wel kent? Sommigen zijn van mening dat dat veel helpt. Dit is het oude probleem van het belang van biografische en buitentekstuele gegevens. In dit geval geldt weer dat het nodig is een zo universeel mogelijk model op te stellen, dat ook, en vooral, bruikbaar is, als je van de auteur weinig of niets af weet. Dan moet je in de analysevragen een beperking aanbrengen: wat wil de zender van mij, de lezer, *althans voorzover ik het uit deze tekst kan halen?* Kortheidshalve kun je dan vragen: wat wil *deze tekst* van mij, intersubjectieve lezer, op cognitief, affektief of aktiverend gebied? En wat 'die goser' van me wil, blijkt dan wel uit wat hij schrijft.

7. Oude orde in nieuwe zaken

De tekst biedt niet alleen cognitieve, affektieve of aktiverende informatie via de *inhoud*. De gegevens worden ook in een bepaalde *volgorde* aangeboden. Sommige zaken zijn blijkbaar belangrijker dan andere: tussen hoofdzaken en bijzaken bestaat een hiërarchie. De volgorde waarin de gegevens worden aangeboden, berust op conventionele principes die in de praktijk ontstaan zijn. De klassieke retorica geeft hier een aantal meer of minder bindende voorschriften voor, die voor een deel ook bij de rederijders terug te vinden zijn. Deze voorschriften berusten op dezelfde, vooral didaktische inzichten als waarop bij ons de eisen van 'publiekgerichtheid', 'aansluiting bij het bekende', 'de ontvanger motiveren' en dergelijke berusten. Er worden drie tot acht elementen^{13a} onderscheiden, maar die zijn terug te voeren op twee à drie hoofdelementen^{13b} (bijv.: 1. inleiding 2. kern 3. slot). In die klassieke/middeleeuwse retorica zijn al opvattingen aan te wijzen die lijken op begrippen als diepte- en oppervlaktestructuur, makro- en mikrostructuur. Wie een teksttype beschrijft op formele basis, beschrijft een formele dieptestructuur. Varianten op een type wijzen op transformaties. Bijvoorbeeld: de structuur 1. Inleiding 2. Kern 3. Slot kan door toevoegingen leiden tot de variant: 1.1 een verhaaltje 1.2 een stelling n.a.v. dat verhaaltje 2.1 bewijzen voor de stelling 2.2 argumenten tegen de stelling 3. de conclusie.

De hiërarchie die tussen hoofd- en bijzaken bestaat, is altijd afhankelijk van de tekst zelf. Wat in de ene (kon)tekst hoofdzaak is, kan elders bijzaak zijn. Deze hiërarchie kan alleen bepaald worden binnen de tekst zelf en binnen het kader van de doelstellingen van die tekst.

Voor de volgorde en hiërarchie verschaffen opbouwsignalen in de tekst aanwijzingen¹⁴.

8. De vlaggen en de lading

In de volgorde en de hiërarchie van de gegevens kunnen ook allerlei manipulatieve elementen verborgen zitten. Professor Pen gebruikt in een artikel over de film Goldwater de lange inleiding over de film alleen maar als lokkertje om wat economische theorie kwijt te raken. Een 'pakkende' titel (Assepoester en de Dikhuid, Naakt over de schutting, Voer voor psychologen¹⁵) is ook een manipulerend element. Het is waarschijnlijk wel bekend dat 'manipuleren' twee betekenissen heeft, een *neutrale*, ongeveer synoniem aan 'behandelen, hanteren, gebruiken, een handeling uitvoeren', en een *ongunstige* in de zin van 'misleiden, misbruiken, voor je karretje spannen'. In elk geval zul je moeten nagaan van welke aard de uitgevoerde manipulatie is, neutraal of ongunstig.

Volgens sommigen¹⁶ kun je ook op grond van de uitgevoerde manipulatie een tekst-

indeling maken, bijv. reclame- en propagandateksten, zakelijke teksten, voorschriften, politieke teksten, enz.

9. *Wat vind je er nu zelf van?*

De analyse van doelstellingen, volgorde en hiërarchie is vooral een cognitieve aangelegenheid. Zelfs de constatering: 'Deze tekst doet blijkbaar een beroep op die en die emoties van de veronderstelde gemiddelde lezer' hoeft niet in te houden dat de analist zelf die emoties deelt, integendeel, hij zal om een intersubjectief oordeel te kunnen bereiken, afstand moeten kunnen nemen van zijn hoogst individuele reactie, dus een meta-positie moeten innemen. Als de analyse (de voortgezette Q3R-procedure in feite¹⁷) voltooid is, zal hij echter moeten reageren, of minstens zich moeten realiseren hoe hij als persoon reageert. Die reactie kan volgens hetzelfde grondpatroon verlopen als de vragen naar de doelstellingen:

1. Cognitief: zijn dit inderdaad feiten? Kan ik ze verifiëren? Zijn de gepresenteerde feiten in kwaliteit en aantal relevant voor het onderwerp? Wijst de tekst door reële en duidelijke bronvermelding wegen om controle mogelijk te maken? Controleer ik dan ook? Waarom wel/niet? Waar komt de hypothese vandaan? Blijkt duidelijk dat het een hypothese is? Verloopt de redenering logisch deductief of inductief, m.a.w. 'klopt' de redenering? Dienen citaten om een onderwerp te verhelderen (of om de auteur gelegenheid te geven zijn belezenheid of zijn autoriteitsgeloof te demonstreren) enz. enz.?

2.1 Affektief-emotief: Waar komen die emoties uit voort? Berusten ze op solidariteit, conventie of egoïsme e.d.? Zijn ze triviaal (het 'zielig-alleen-op-de-wereld' of het 'rozen-zijn-een-teken-van-liefde'-effekt)? Voel ik mee? Waarom niet, waarom wel? Is het correct op die emoties een beroep te doen of erop te speculeren?¹⁸ Berust de conventie op traditie of op mode?

2.2 Affektief-ethisch of esthetisch: In wat voor mens- en/of maatschappijbeeld passen die waarden? Zijn ze erg tijd- en plaatsgebonden of zijn ze universeel? Deel ik dat waardenpatroon? Wil ik dat ook? Aan welke waardeoordelen geef ik in dit verband de voorkeur? Waarom? Wie heeft er nu gelijk?

2.3 Affektief-diverterend: Kan ik het spel meespelen? (Ben ik bijvoorbeeld bereid een fiktionele werkelijkheid als werkelijkheid te beschouwen? Aanvaard ik de allegorie? Aanvaard ik de beeldspraak?)

3. Aktiverend: Ga ik de gesuggereerde handeling verrichten, mijn gedrag veranderen? Waarom? Zou het goed zijn als veel mensen dat deden?

In deze 'Reactfase' verlaat de lezer dus het intersubjectieve standpunt en kiest hij zelf partij. Toch moet hij ook dan niet uit het oog verliezen hoe de reactie van de 'gemiddelde', in dit geval 'argeloze' lezer zou kunnen uitvallen.

Bij de beantwoording van deze vragen kan de analist zich al meer bewust worden van zijn eigen vooroordelen. Dat eigen vooroordelen de interpretatie kleuren, kan nog duidelijker worden als je met een opzettelijk gekleurde bril op gaat lezen. Wie een artikel van Knoers leest vanuit de overtuiging 'dat is weer zo'n onderwijspedagogischelaar die denkt dat hij de wijsheid in pacht heeft' leest er andere zaken in dan wie van het standpunt uitgaat 'zo'n hoogleraar weet natuurlijk precies hoe het moet', om maar eens twee tegenovergestelde vooroordelen te noemen. In de Reactfase spelen cognitieve en affektieve elementen door elkaar heen. Het is zeker niet nodig om eerst een volledige analyse¹⁹ te construeren en dan per onderdeel te gaan reageren. Wel moet aan elke reactie een analyse voorafgaan; je moet eerst weten wat er *precies allemaal* gezegd is, voor je mag reageren.

10. *Flirten met de pragmatiek*

De wetenschap die bestudeert hoe mensen elkaar beïnvloeden met boodschappen, zich door elkaar laten beïnvloeden via boodschappen, wat de functie van de boodschap daarbij is, en die tracht daarover tot algemeen geldende uitspraken te komen, is de pragmatiek. Wat wij hier doen, is geen 'zuivere' pragmatiek, berust er hopelijk wel op, maar is hoogstens 'toegepaste' pragmatiek.

Het ontworpen analyseschema blijkt immers sterke overeenkomst te vertonen met de pragmatische behandeling van teksten, zowel van linguïstisch als van semiotisch standpunt. We kunnen spreken van een semiotische, een linguïstische en een logische syntaxis, semantiek en pragmatiek.

	Semiotiek	Linguïstiek	Logica(kunsttalen)
Syntaxis	tekens en combinatieregels	symbolen en operatieregels	vocabulair en grammatica
Semantiek	tekenreeksen in hun concrete verwijzingen	symboolreeksen als verwijzing naar alle mogelijke werelden	taal als representatie van echte of fiktieve standen van zaken
Pragmatiek	tekenreeksen in hun effectiviteit	retorica; taal als medium van beïnvloeding	relatie kunsttaal-gebruiker

(Schema aant. 20)

De pragmatiek heeft semantiek en syntaxis nodig, maar concentreert zich op de taaldaden. G. Klaus beschrijft de drie begrippen als volgt:²¹

Semiotiek: algemene theorie van de taaltekens. Alle kennis is uiteindelijk maatschappelijke kennis. Dat veronderstelt dat er middelen tot uitwisseling, verzameling en verwerking van informatie e.d. ter beschikking staan. Deze middelen zijn de taaltekens. Het zijn materiële constructies (letters, golven etc.) die naar iets buiten zichzelf verwijzen, dat ze betekenen. Zonder betekenis geen semiotische tekenen, maar alleen fysische constructies (signalen).

De semiotiek is nog niet tot een volledig systeem uitgewerkt. In de moderne tijd is er aan gewerkt door Carnap, Morris, Tarski, Hermes e.a.

Deeldisciplines zijn: Syntaxis, Semantiek (en Sigmatick), en Pragmatiek. De Pragmatiek beschouwt de relatie van de tekens met de mens als producent en consument, met de beduiding en met het betekende. De semantiek beschouwt de relatie van de tekens met de beduiding en het betekende, de sigmatick de relatie van teken en betekende, en de syntaxis de relatie tussen de tekens onderling.

Semantiek: bestudeert betrekkingen tussen teken en betekenis (eventueel inclusief sigmatick: betrekkingen tussen teken en designaat), dus onderzoek van 'bedeutungs- und bezeichnungsfunktion'. Zij abstraheert van de sociale, psychologische en finale kontekst. Het gaat daarbij niet om de uiterlijke tekenen als zodanig.

Pragmatiek: onderzoekt de relatie tussen woorden en zinnen van een taal enerzijds

en b de betekenis en funktie van deze woorden en zinnen voor de mensen anderzijds ($a : b = f P$). Zij sluit linguïstische, psychologische en sociologische taalonderzoekingen in. Ze bemoeit zich alleen met zinvolle taaluitingen. Ze vooronderstelt semantiek, maar deze beschouwt alleen de symboolfunctie, terwijl de pragmatiek onderzoekt: 1. de symptoomfunctie, d.w.z. de functie om gedachten en gevoelens uit te drukken 2. de waardetoezenningsfunctie, 3. de signaalfunctie, de functie om gedragingen op te roepen, uit te lokken.

Voorbeeld:

Uiting: het schaap loopt in de wei

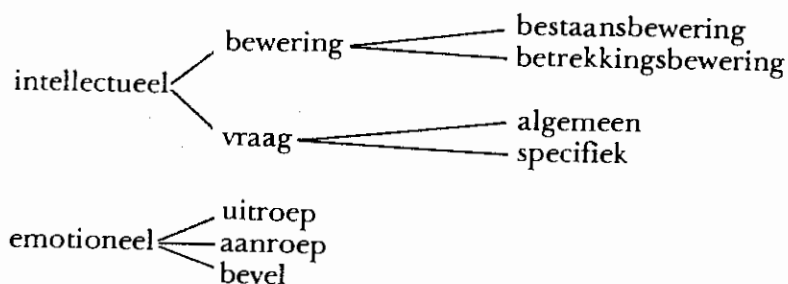
Syntaxis: Wat voor soort woorden, wat voor volgorde, welke hiërarchie? (schaap znw, het-woord; onderwerp; bestaat uit fonologische componenten, etc.)

Semantiek: Wat betekenen die woorden? (Wat is een schaap? Wat voor soort schapen heb je? In welke gevallen kun je dat woord gebruiken?)

Pragmatiek: Welk schaap? Wat is er met dat schaap? Waar? Welke wei? Nou, én?

11. *Pragmatische aspecten bij enkele linguïsten en een signifikus*

Gardiner²² en vele anderen wijzen er op dat de taaluitingsproducent altijd een bedoeling heeft, nl. de taaluitingsconsument ergens op wijzen. Dat 'ergens op wijzen' kan weer van alles inhouden. Hij onderscheidt, in het voetspoor van Kretschmer en Bühler informatieve, imperatieve en appellerende taaluitingen (Statements, Aussagesätze; requests, Aufforderungssätze; exclamations; Gefühlssätze) en wijst op het verschil tussen modus en gebruik van de modus. Hij laat dus die uitingen die waardebepalingen bevatten of diverterend zijn buiten beschouwing. De Groot²³ onderscheidt de volgende zinstypen:

maar laat de pragmatische afwijkingen van het type buiten beschouwing. Bij de betrekkingbewering zou de waarde-uitspraak onder te brengen zijn. Is een bevel werkelijk een emotioneel zinstype? En waar horen diverterende elementen thuis? Of tref je die alleen aan in grotere tekstdelen dan zinnen? Mannoury²⁴ ontwikkelt de Signifika: de leer der beïnvloedingstaalgedragingen, en nadert daarbij dicht de Pragmatiek. Hij onderscheidt taaldaadbetekenis naast taalbetekenis. De laatste is voor hem studieobject van de linguïst, de eerste van de Signifikus. In de taaldaadbetekenis onderscheidt hij: spreekbetekenis en hoorbetekenis, die voor hem dus niet behoeven samen te vallen. Als taak van de Signifika ziet hij: de taalverstandhoudingsprocessen ontdoen van hun niet-rationele aspecten, zodat woorden eenduidig worden. Hij onderscheidt indikatieve, emotioneel-affektieve en volitionele (op handelingen betrekking hebbende) taal daden.

gelijkmatig op te laten komen' en 'laat die koppeling schieten en de transmissie is naar zijn mallemoer' hebben dezelfde cognitieve informatie, maar wijzen op totaal verschillende betrekkingen tussen de communicatiepartners. 'Elke communicatie bezit een inhouds- en een betrekkingaspect, in dier voege dat de laatste de eerste classificeert en derhalve een metacommunicatie is.' Geen enkele informatielaag komt ooit 'zuiver' voor. Laag 1 kan relatief het zuiverst voorkomen, laag 3 komt alléén voor met elementen uit de andere lagen. Vuistregel: een aantal gegevens lokt een waardeoordeel uit dat gepaard gaat met meer of minder hevige emoties en daagt uit tot actie.

12. *Samenvatten en terugkoppelen*

Uit het bovenstaande volgt dat een tekstontvanger zich een serie vragen moet stellen en waarschijnlijk ook wel stelt als hij nog niet tot volledig passief consumentengedrag is vervallen: *Wat wil die goser van me? Waar blijkt dat uit? Waar ziet ie me voor aan? Ben ik zo? Doe ik dat? (c.q. trap ik er in?)*

Wat die goser van me wil, kan zijn:

hij wil dat ik iets feitelijks omtrent de werkelijkheid leer: cognitieve informatie

hij wil dat ik bepaalde gevoelens koester: affektieve, emotieve informatie

hij wil dat ik bepaalde ethische waardeoordelen uitspreek: affektieve, persuasieve informatie

hij wil dat ik bepaalde esthetische waardeoordelen uitspreek: affektieve, persuasieve informatie

hij wil dat ik me amuseer met, deelneem aan een door hem ontworpen taalspel: affektieve, diverterende informatie

hij wil dat ik bepaalde handelingen ga verrichten, bepaalde gedragingen ga ontwikkelen: aktiverende informatie.

Dat hij dat wil blijkt uit bepaalde woorden, zinswendingen, constructies. Vooral hierbij kan een formele analyse van belang zijn. De capaciteit en de uitgangssituaties van de lezer bepalen de interpretatie van de tekst; er kan ruis optreden; er kan overspraak zijn, als de ene informatielaag de andere overstemt. Het vooroordeel van de lezer kan een rol spelen, dat is een kwestie van interpunctie²⁸ (het maken, herkennen, interpreteren, structureren van fasen in het proces). Waardevrijheid is een kwestie van interpunctie, objectief of bevooroordeeld lezen evenzo. Uit de vraag: waar ziet ie me voor aan? (Op wat voor publiek mikt hij?) ontwikkelt zich de maatschappij- en kultuurbeschouwing van de auteur zoals die zich manifesteert in zijn taaldaad, en die van de tekstconsument: inzicht in maatschappelijk geconditioneerde taalgedragingen, c.q. taalkringen en taalniveaus.

Allerlei elementen vooral voor de affektieve beïnvloeding²⁹, worden bestudeerd in de traditionele stilistiek. Daarbij zijn vooral begrippen als metafoor, ironie en paradox van belang. Interessant is ook de vraag in hoeverre de gedragsbeïnvloeding die heeft plaatsgevonden, van blijvende betekenis kan zijn. Het is niet toevallig dat de indeling van de didaktische doelstellingen (doelstellingen op het cognitieve, affektieve en psychomotorische gebied), zoals ze gecategoriseerd zijn door Bloom en Krathwohl³⁰ lijkt op de indeling van deze pragmatische behandeling. Didaktiek is op te vatten als een speciaal hoofdstuk uit de communicatieleer, i.e. informatietheorie i.e. beïnvloedingstechniek. Het principe van de hier gegeven benaderingswijze van teksten is m.i. ook bruikbaar voor andere vormen van communicatie, zoals T.V. kijken, muziek beluisteren, tekeningen zien, etc.

Waarde-oordelen worden door hem herleid tot volitionele aspecten. Bij de affectieve taal daden wijst hij op het belang van de analyse van de affectdistributie: welke affecten, in welke mate, in welke mengeling, waarop gericht?

De voornaamste grondvester van de hedendaagse pragmatiek is Ch. W. Morris²⁵. Hij onderscheidt in taaluitingen: Askriptoren, appraisoren en preskriptoren. Een askriptor is een complex van tekens (dus een tekst) dat a. identificerend, b. designatief, appraisief of preskriptief naar iets verwijst. Bij een T-askriptor is de askriptor objectief waar, bij een F-askriptor is de askriptor objectief onwaar. De waarheid of onwaarheid is voor de taalontvanger dikwijls niet vast te stellen. Het begrip waarheid geldt hier ook voor waardebepalingen. (N.B. Het gaat hier inderdaad om *waarheid*, niet slechts om *juistheid*.) Een identifikator is een teken dat verwijst naar een zaak in ruimte en/of tijd door direkte benoeming of beschrijving van een intrinsieke relatie of eigenschap.

Een designator is een teken dat cognitieve informatie verschaft. Een appraisor is een teken dat een waarde-oordeel uitspreekt, vooral esthetisch en ethisch. Het roept bij de ontvanger de houding op aan bepaalde objecten de voorkeur te geven boven andere.

Een preskriptor is een teken dat tot een handeling aanzet. Het geeft aan hoe men op een object of een situatie geacht wordt te reageren om een behoefte te bevredigen. Preskriptoren worden incitatief, d.w.z. opwekkend of aansporend gebruikt. Designatoren, appraisoren en preskriptoren zijn ofwel adequaat ofwel inadequaat. Dat hangt af van het resultaat!!! Het is adequaat als de ontvanger de mening krijgt dat de beschreven zaak inderdaad die en die kenmerken/eigenschappen bezit, die en die waarde toekomt en die of die handeling rechtvaardigt. De overtuigingskracht van een designator is afhankelijk van het door de ontvanger erkende waarheidsgehalte (dat dus niet objectief hoeft te zijn).

In de indeling van Morris onderscheidt men dus feiten en relaties tussen feiten (cognitieve informatie), waardeoordelen, aktiverende uitingen. Emoties rangschikt hij vooral onder de cognitieve informatie. Hij ziet evenals Gardiner verschil tussen de modus en het gebruik van de modus en onderscheidt op grond daarvan een aantal teksttypen. (N.B. 1. Die typologie²⁶ is alleen van illustratieve waarde, zoals hij zelf ook toegeeft. N.B. 2. Oorspronkelijk onderscheidt Morris nog een andere groep: de formator, maar, die hoort volgens latere werken van hem in een andere klasse thuis.)

Als we de inzichten van bovengenoemde auteurs²⁷ bij elkaar optellen, er een klein gemeen veelvoud van maken, dan constateren we dat een taaluiting altijd iets wil van de ontvanger, hij wil hem iets feitelijks meedelen, tot een waardeoordeel brengen, op emoties een beroep doen of tot daden brengen. We weten dat een taaluiting ook als doel kan hebben de ontvanger te amuseren, en dat is meer dan alleen een appèl op bepaalde emoties.

Ook Watzlawick²⁸ c.s. wijzen erop dat *alle* communicatie het gedrag wil beïnvloeden en ook beïnvloedt. Het door Mannoury aangeduide verschil tussen spreekdaad en hoor daad en de door Morris genoemde adequaatheid wijzen op de mogelijkheid van het optreden van ruis bij de code en op verschillen in de kanalen. Niet elk element in het systeem van interactie beschikt over dezelfde capaciteit. De eis van een goede publiek gerichtheid is een bij uitstek pragmatische eis, want hij is gebaseerd op de erkenning van verschillende capaciteit en verschillende code. Watzlawick wijst op het feit dat elk bericht ('een enkele communicatieve eenheid') altijd een inhoudsaspekt ('rapport') en een betrekkingaspekt ('bevel') bevat: 'het is van belang de koppeling langzaam en

Schema bij artikel van Van Lint "Wat mot die goser van me?"

-29-

Bijlage 5

Schema van tekstanalyse				
I. Informatielaag in de tekst	II. Waar gaat het over?	III. De kernvraag die in een laag aan de tekst gesteld moet worden en waar de tekst het antwoord op bevat.	IV. Wat wordt bekend verondersteld?	V. Kommentaar en reactie
1. Cognitief	feiten, relaties van feiten, verklaringen van feiten en relaties e.d.	wat moet ik weten?	welke kennis van feiten en verschijnselen wordt impliciet bekend verondersteld?	zijn dat inderdaad feiten, relaties van feiten e.d.? Zijn die verifieerbaar? Is de redenering haalbaar? Welke feiten zijn bij mijn weten niet genoemd? Is de hypothese aannemelijk? Enz
2. Affektief	1. persuasief a ethisch	wat moet ik goed/kwaad vinden?	bij welk waardensysteem sluit de tekst aan? Welke waarden worden aanwezig geacht?	waarom moet ik dat vinden? berust dat op konventie? welke? Vind ik dat ook zo? Waarom wel/niet?
	b esthetisch	wat moet ik mooi/lelijk vinden?		
2. emotief	gevoelens	wat moet ik voelen (haat, afschuw, blijdschap, melancholie, verdriet, onzetting, etc.)	worden er al gevoelens aanwezig verondersteld? Welke?	voel ik dat ook? Waarom moet ik dat voelen? Hoe komt het dat ik het wel/niet voel?
3. diverterend	spelelementen	wat behelst deze speelwereld? (tijd, ruimte, fabel, poëzie, drama, etc.)	welke spelregels worden bekend verondersteld?	hoe weet ik dat het spel is? Welke spelregels zijn gehanteerd? Waar worden de spelregels overschreden? Speel ik het spel mee?
. Aktiverend	opdracht/aansporing/verzoek tot actie	wat moet ik nu doen? (Welke handelingen moet ik gaan verrichten?)	worden er al lopende activiteiten aanwezig verondersteld? Welke?	wil ik dat doen? Ga ik het doen? Een keer of voortaan? Waarom wel/niet?

Opmerking: — de antwoorden op de vragen uit kolom III leveren de eigenlijke analyse op

— de antwoorden op de vragen uit kolom IV geven enige indruk van de soort lezer die de tekst probeert te beïnvloeden

— de antwoorden op de vragen uit kolom III en IV samen geven enige indruk van de mens en maatschappijvisie die uit de tekst spreekt

— de antwoorden op de vragen uit kolom III en V samen vormen de kritische stellingname t.o.v. de tekst

— de antwoorden op de vragen uit kolom IV en V samen leiden tot een plaatsbepaling van de werkelijke lezer t.o.v. de in de tekst bedoelde lezer.

Schema van tekstanalyse				
I. Informatielaag in de tekst	II. Waar gaat het over?	III. De kernvraag die in een laag aan de tekst gesteld moet worden en waar de tekst het antwoord op bevat.	IV. Wat wordt bekend verondersteld?	V. Kommentaar en reactie
1. Cognitief	feiten, relaties van feiten, verklaringen van feiten en relaties e.d.	wat moet ik weten?	welke kennis van feiten en verschijnselen wordt impliciet bekend verondersteld?	zijn dat inderdaad feiten, relaties van feiten e.d.? Zijn die verifieerbaar? Is de redenering haalbaar? Welke feiten zijn bij mijn weten niet genoemd? Is de hypothese aannemelijk? Enz.
2. Affektief				
1. persuasief a ethisch	opvattingen omtrent goed en kwaad	wat moet ik goed/kwaad vinden?	bij welk waardensysteem sluit de tekst aan? Welke waarden worden aanwezig geacht?	waarom moet ik dat vinden? berust dat op konventie? welke? Vind ik dat ook zo? Waarom wel/niet?
b esthetisch	opvattingen omtrent mooi en lelijk	wat moet ik mooi/lelijk vinden?		
2. emotief	gevoelens	wat moet ik voelen (haat, afschuw, blijdschap, melancholie, verdriet, ontzetting, etc.)	worden er al gevoelens aanwezig verondersteld? Welke?	voel ik dat ook? Waarom moet ik dat voelen? Hoe komt het dat ik het wel/niet voel?
3. diverterend	spelelementen	wat behelst deze speelwereld? (tijd, ruimte, fabel, poëzie, drama, etc.)	welke spelregels worden bekend verondersteld?	hoe weet ik dat het spel is? Welke spelregels zijn gehanteerd? Waar worden de spelregels overschreden? Speel ik het spel mee?
3. Aktiverend	opdracht/aansporing/verzoek tot actie	wat moet ik nu doen? (Welke handelingen moet ik gaan verrichten?)	worden er al lopende activiteiten aanwezig verondersteld? Welke?	wil ik dat doen? Ga ik het doen? Eén keer of voortaan? Waarom wel/niet?

Opmerking: — de antwoorden op de vragen uit kolom III leveren de eigenlijke analyse op
 — de antwoorden op de vragen uit kolom IV geven enige indruk van de soort lezer die de tekst probeert te beïnvloeden
 — de antwoorden op de vragen uit kolom III en IV samen geven enige indruk van de mens en maatschappijvisie die uit de tekst spreekt
 — de antwoorden op de vragen uit kolom III en V samen vormen de kritische stellingname t.o.v. de tekst
 — de antwoorden op de vragen uit kolom IV en V samen leiden tot een plaatsbepaling van de werkelijke lezer t.o.v. de in de tekst bedoelde lezer.

Aantekeningen en verantwoording

1. Frank C. Maatje, *Literatuurwetenschap*, Utrecht, 1970: 'dat neemt dus niet weg, dat er speciale gevallen kunnen zijn, waar de fictionaliteit van een werk door sommigen in twijfel wordt getrokken, door anderen zonder meer aanvaard' (blz. 16); 'dat aldus een culturele bovenlaag, en daaruit dan nog alleen de in literatuur geïnteresseerden, uitmaakt wat literair mag worden genoemd en wat niet ...' (blz. 21)
- T. A. van Dijk, *Moderne literatuurtheorie*, Amsterdam 1971: 'Als de tegenstelling literair vs niet-literair op grond van de semiotiese konventies niet zo sterk verankerd was in de wijze waarop we aan de ene kant literatuur aan de andere kant niet-literatuur waarnemen (lezen etc.), zou het zin hebben om het begrip 'literatuur' überhaupt als onbruikbaar af te schaffen en steeds te spreken van teksten, zoals sommige literatuurtheoretici ook inderdaad hebben gedaan.'
2. O.a.: A. Gardiner, *the theory of speech and language*, Oxford, 1960².
3. Zie ook W. Drop: de centrale betekenis van doelstelling en publiekgerichtheid bij het schrijven van zakelijke opstellen, *Levende Talen*, februari 1971.
4. Onder 'ruis' versta ik dus elke vorm van distortie waardoor de communicatie invalide is, onder 'overspraak' de vorm van distortie veroorzaakt door een informatielaag, gelijkwaardig aan de bedoelde. De oorzaken van de distortie kunnen in elk van de vier hoofdsectoren liggen.
5. P. Watzlawick e.a., de pragmatische aspecten van de menselijke communicatie, Deventer 1970, spreekt liever van 'bericht' dan van 'tekst'.
6. Volgens Drop t.a.p. is er alleen sprake van 'informatie' als er 'nieuws wordt meege-deeld. Dat zou echter alleen voor de beweringsaspecten kunnen opgaan. Als men ook de betrekkingaspecten (zie Watzlawick o.c.) er bij betreft, moet het begrip 'informatie' veel breder worden opgevat. Pas na de decoding van de boodschap kan de ontvanger constateren of de informatie 'nieuws' bevat, en zo ja, van welke aard dat 'nieuws' is.
7. De volgende indeling wijkt niet onaanzienlijk af van de door Drop in zijn bovenaangehaald artikel en door anderen gehanteerde, vooral door de nuancering in de affectieve laag, en de extrapolering van de aktiverende laag uit de persuasieve. 'Persuasief' wordt meestal ook gebruikt in de zin van 'overhalend tot een bepaalde handeling'. Dat is etymologisch wel correct, maar ik vind het niet zo handig. 'Persuadere' betekent immers 'overtuigen dat iets zo of zo is' en 'overreden om iets te doen'. Het laatste noem ik echter liever 'aktiverend', omdat dat een beroep doet op de motoriek, en omdat handelingen iets heel anders zijn dan waardeuitspraken. Ik gebruik het woord 'persuasief' dus liever in een verengde betekenis, nl. alleen: 'overtuigend dat iets goed/kwaad/mooi/lelijk of iets daartussenin is. Zie ook aant. 30.
8. Zie J. Huizinga: *homo ludens*, H VII en H VIII, Haarlem, 1958.

Zie ook G. Kazemier: Martinus Nijhoff, de speelse dichter. In 'Het spel in de literatuur', Den Haag, 1969.

9. Zie ook: P. Martineau, psychologie in de reclame, Utrecht 1965. Voor de stilistische aspecten: G. Storms, Semantiek en linguïstiek, in 'Semantiek', Tilburg z.j. (1972).

10. Over de diskrepantie tussen gelijk hebben en gelijk krijgen en de conformistische aspecten daarbij zie o.a.: Gunther S. Stent; What does it mean to say a discovery is 'ahead of its time'? Scientific American, December 1972.

11. Signaal, ruis, informatie, zender, ontvanger e.d. zijn termen ontleend aan de informatietheorie. Ik heb gebruikt: C. A. van Peursen e.a., Informatie, een interdisciplinaire studie, Utrecht 1968 en J. R. Pierce, symbolen en signalen, Utrecht 1966.

12. Van deze 'Non-verbale communicatie' geeft Julius Fast, De taal van het lichaam, Amsterdam, 1971², een op een zeer breed publiek gerichte inleiding.

13a. M. Weller en G. Stuiveling, moderne welsprekendheid, Amsterdam 1962, blz. 88-88.

13b. H. Lausberg, Elemente der literarische Rhetorik, München 1967³ (volgens opgave door J. Sturm in een intern stuk van de bijscholing Nederlands).

14. Over deze materie is een artikel in voorbereiding.

15. Resp. door Peter van Lint, Rinus Ferdinandusse, Harry Mulisch.

16. Christa Gniffke-Hubrig, Textsorten. Erarbeitung einer Typologie von Gebrauchstexten. Der Deutschunterricht, Januar 1972. (Volgens opgave door J. Vos in een intern stuk van de bijscholing Nederlands.)

17. De zg. SQ3R methode, ontwikkeld door F. P. Robinson, een studiemethode met de fasen Survey, Question, Read, Recite, Review. Ook beschreven in C. F. van Parreren, effectief studeren, Utrecht 1969⁵.

18. Een systeem voor affektieve reactie geeft Georg J. Lubbers, semantische schalen ten dienste van poëzie (literatuur) onderwijs, Levende Talen, november 1972.

19. In Interkom nr. 3, uitgave V.O.N. staat een voorbeeld van de toepassing van een dergelijk model op enkele reclameteksten uit de krant en van de radio.

20. C. A. van Peursen, Informatie, bovenvermeld, blz. 20. Voor ons zijn verder vooral van belang H 1: informatie en tekens, en H 5, informatie en cultuur.

21. G. Klaus, M. Buhr, Philosophisches Wörterbuch, VEB, Leipzig, 1971⁸. Ik heb vertaald en ingekort. Zie ook T. A. van Dijk, Semiotiek en literatuur, in Taal, Tekst, Tekem, Amsterdam 1971.

22. Zie aant. 2.

23. A. W. de Groot, inleiding tot de algemene taalwetenschap, Groningen 1962.

24. G. Mannoury, Signifika, Den Haag, 1949, G. Mannoury, Handboek der analytische signifika, 2 dln, Bussum 1947-1948.

25. Ch. W. Morris, Sign, Language and Behavior, New York 1946. Grondig besproken en van Oostduits-Marxistisch commentaar voorzien in G. Klaus, Die Macht des Wortes, Berlijn 1972.

26. Ook opgenomen in T. A. van Dijk, a.w.

27. Ook andere, maar vergelijkbare indelingen komen uiteraard voor, zoals bij Roman Jakobson o.a. in Verbal Communication, Scientific American, september 1972: referential, emotive, conative, poetic, phatic and metalingual functions.

28. Zie aant. 5.

29. Van zeer veel belang, vooral wat betreft de beïnvloeding van waardepatronen, gevoelens en houdingen is ook S. T. Britt e.v.a. Consumer Behavior and the behavioral sciences, vooral H 8, Emotions, H 10, Traits and attitudes, H 34, Persuasion, New York 1966. Zie hiervoor ook K. E. Andersen: Persuasion, Boston 1971.

30. B. Bloom, D. Krathwohl e.a., *Taxonomie van een aantal in het onderwijs en de vorming gestelde doelen*, deel 1 en 2, Rotterdam 1971. De indeling is overigens van scholastieke huize. Zie o.a. Reinstedler, *Elementa Philosophiae Scholasticae*, Vol. II, blz. 31/155, Freiburg, 1929^{xiii}

De waarde van eindexamenopstelcijfers

Een onderzoek betreffende de opstelcijfers van het H.A.V.O.-eindexamen 1972

M. M. Jansen/H. Wesdorp

1. Inleiding

Het Centraal Instituut voor Toetsontwikkeling (CITO) heeft sinds zijn oprichting (in 1968) meegewerkt aan de totstandkoming van een steeds groeiend aantal eindexamens. Van meet af aan is een soort routinematige 'kwaliteitscontrole' onderdeel geweest van de werkzaamheden van het CITO. Deze kwaliteitscontrole blijkt o.m. uit de psychometrische analyse der toetsresultaten, die uitmondt in een aantal indices, die leerzaam zijn en soms tot procedure-herziening aanleiding zijn (CITO 1971; 1972 a en b).

Tevens geeft de psychometrische toetsanalyse informatie die bij het nemen van beslissingen t.a.v. leerlingen van belang zijn, bv. bij het bepalen van de grens tussen voldoende en onvoldoende (Hupkes, 1972). Het bovenstaande betreft de zgn. objectieve gedeelten van eindexamens. De in de testleer ontwikkelde analyse-technieken maken voor die gedeelten snelle kwaliteitscontrole mogelijk. Het zou echter ook van belang zijn voor de eindexamenconstructeurs, de eindexaminandi en de uiteindelijk verantwoordelijken voor de opgaven (de C.V.O. bijvoorbeeld) als kwaliteitscontrole zou worden toegepast op de niet-objectieve gedeelten van de eindexamens. De aandacht die blijkens dit artikel geschonken is aan het opstel-gedeelte van het centraal schriftelijk examen Nederlands voor het HAVO (1972) wordt door het bovenstaande gerechtvaardigd. Terzijde zij opgemerkt, dat de Neerlandici zich wel bewust zijn van het feit, dat het opstel als eindexamenonderdeel een problematische zaak is. In de literatuur treft men artikelen aan over de aard van dit examenonderdeel. (Buitendijk 1963; Commissie V.W.O.-H.A.V.O.-M.A.V.O. 1971; Dekkers e.a. 1971; Drop 1971 a en b; Van Kampen 1971; Riemens-Feteris 1969; Schoon 1972; De Vries 1969); soms wordt meer aandacht geschonken aan de beoordelingsproblematiek (Ten Brinke 1966; Bos e.a. 1969; Van Melle 1967; Riemens-Feteris 1971).

2. Doel van het onderzoek; enige informatie uit de literatuur

2.1 Doel van het hier beschreven project was a) enige eisen te noemen, waaraan een goed examen ter toetsing van de productief-schriftelijke taalvaardigheid zou moeten voldoen; b) na te gaan in hoeverre de literatuur ons in staat stelt een oordeel te vellen over de gangbare procedure en c) feitenmateriaal te verzamelen om enig inzicht te verkrijgen in de Nederlandse situatie. De punten a) en b) worden in 2.2 en 2.3 kort behandeld; punt c) vormt de hoofdschotel van dit verslag: de paragrafen 3 t/m 5 zijn er aan gewijd.

2.2 De eisen die gesteld moeten worden aan een examen zijn afhankelijk van de functie